

Іслам у Беларусі

І.Б.Канапацкі

Апошняю з трох сусветных рэлігій — іслам — традыцыйна вызнаюць 27 народаў Беларусі. Каля паловы беларускіх мусульман складаюць татары: мясцовыя — беларускія, а таксама волга-уральскія, сібірскія і крымскія.² Продкі сучасных татар — булгары — у 922 г. прынялі ад арабаў мусульманскую веру. Гэтыя мусульмане сталі складанай часткай татарскага народа. У час мангола-татарскага нашэсця тэрыторыя сучаснай Беларусі была ахоплена пажарам вайны. Заваёўнікі не былі людзьмі адзінай веры. Сярод іх былі шаманісты, хрысціяне (арыяне), а ў войску Батыя і мусульмане. Войска Батыя ніколі на тэрыторыі Русі не спрабавала пашыраць сваю веру сярод хрысціян. Напрыканцы XIV ст. усе татары (акрамя алтайскіх) прынялі іслам.

Масавое пранікненне татараў-мусульман у Беларусь пачалося ў *канцы XIV ст.* У 1397 г., паводле дамовы вялікага князя літоўскага *Вітаўта* і хана *Тахтамыша* некалькі тысяч татараў накіраваліся з сем'ямі з Прычарнамор'я і Крымскага паўвострава ў Вялікае княства Літоўскае і пасяліліся паблізу Вільні, Наваградка, Ліды, Брэста, Гродна, Мінску. Вітаўт гарантаваў мусульманам свабоду веравызнання, таму шмат татар з Залатой Арды, а пазней з Крымскага ханства, ратуючыся ад міжусобіц, перасяляліся і асядалі на землях ВКЛ. Талерантнасць, панаваўшая тут, дазваляла татарам будаваць мячэці на вылучаных землях, адчыняць мусульманскія школы. У 1591 г. на тэрыторыі Рэчы Паспалітай (куды з 1569 г. уваходзіла Беларусь) жылі каля 100 тысяч татараў, якія мелі амаль 400 мячэцей.³ Многія з татарскіх пасяленцаў за сваю службу атрымалі шляхецтва і пэўныя прывілеі. Аднак ім забаранялася мець прыгонных сялян хрысціянскага веравызнання і жаніцца на хрысціянках, што абумовіла этнаканфесіянальную эндагамнасць гэтай групы. Мусульманскае веравызнанне закрывала татарам шлях да дзяржаўных пасадаў. Адсутнасць у татараў-мусульман выбарчых правоў на шляхецкіх сейміках не давала ім магчымасці актыўна ўдзельнічаць у палітычным жыцці (яны дзейнічалі толькі праз дэпутатаў, выбраных хрысціянскай шляхтай).

У пачатку XVII ст. у час контррэфармацыі татары трапілі пад уціск каталіцкай царквы. Віленскі біскуп Война (1600—1615) перашкаджаў будаваць мячэці, у 1609, 1611, 1613 гадах па ініцыятыве каталіцкай шляхты сойм забараніў татарам службы ротмістрамі, паручнікамі, харунжымі, у 1616 г. быў выдадзены антытатарскі твор М.Чыжэўскага «Альфуркан татарскі...», у 1616 г. сойм забараніў татарам набываць шляхецкія ўладанні, трымаць чэлядзь, пад пагрозай смерці браць шлюб з хрысціянкамі, татарскія жанчыны часта абвінавачваліся ў ведзьмарстве. У выніку шмат татар выехала ў Крым і Турцыю (пераважна тыя, хто пасяліўся параўнальна нядаўна). Частка татар прыняла каталіцызм і паступова асімілявалася. Колькасць татар-мусульман у другой палавіне XVIII ст. паводле розных звестак складала ад 30 да 60 тысяч чалавек.⁴ На момант апошняга падзелу Рэчы Паспалітай (1795 г.) на тэрыторыі краю знаходзіліся 23 мячэці і 65 малітоўных дамоў. Да найбольш старажытных адносіліся прыходы ў Некрашунцах *пад Лідай* (1415 г.), у Лоўчыцах *пад Наваградкам* (1420 г.).

У 1840 г. за татарскай шляхтай паўночна-заходніх губерняў было прызнана права дваранства, што спрыяла іх прасоўванню па службовай лесвіцы і давала права мець прыгонных. У 1847 г. колькасць татар-мусульман у Мінскай, Віленскай, Ковенскай, Гродзенскай губернях складала 12680 чалавек. Узніклі новыя цэнтры мусульман на поўначы Беларусі — у Відзах, Докшыцах, Глыбокім, Мядзеле. Колькасць татар-мусульман у Мінскай, Віленскай, Ковенскай, Гродзенскай і Валынскай губернях паводле перапісу 1897 г. склала 13877 чалавек.⁵ Для тутэйшых татар-мусульман быў характэрны высокі адукацыйны ўзровень. У брашуры «Рускае мусульманства» (1881) крымска-татарскі асветнік І.Гаспрынскі адзначаў, што «*літоўскія татары — найлепшыя татары Расіі і стаяць на чале мусульманства па культуры і адукаванасці*».⁶ Напярэдадні Першай сусветнай вайны ў расійскай арміі служылі 18 генералаў з беларускіх татар. Палкоўнікаў, маёраў і ніжэйшых афіцэрскіх чыноў былі сотні.⁷ Усе яны, выхаванцы расійскіх ваенных

навучальных устаноў, лічыліся *найбольш прыхільнымі ўладам*. Ім давяралі камандаваць не толькі палкамі, дывізіямі, карпусамі і арміямі, але таксама прымалі ў царскую гвардыю.

Мусульманскія абшчыны Беларусі, да ўваходжання апошняй у склад Расійскай імперыі, былі самастойнымі, а пры вырашэнні спрэчных пытанняў у рэлігійных справах звярталіся да муфціяў Атаманскай імперыі або Крыма. Пытанне аб падпарадкаванні мусульман вышэйшаму канфесійнаму органу вырашалася некалькі разоў. У 1803 г. татары заходніх губерняў адмовіліся падпарадкоўвацца Арэнбургскаму муфцію, матывуючы гэта асаблівасцю свайго становішча ў выніку прывілеяў, дараваных ім польскімі каралямі, калі пытанне аб канфесійным падпарадкаванні наогул не ўздымалася.⁸ На некаторы час яны былі пакінуты на самастойнае кіраванне. Але з 1831 г. у сувязі з агульнымі пераўтварэннямі ў краі, звязанымі з паўстаннем 1830—1831 гг. татары заходніх губерняў былі падпарадкаваны *Таўрычаскаму магаметанскаму духоўнаму праўленню*, у склад якога ўваходзілі муфціі — глава праўлення з асяроддзя вышэйшага духавенства і члены: кадзійэскер (намеснік муфція) і павятовыя кадзіі. Мусульмане заходніх губерняў не мелі сваіх прадстаўнікоў у духоўным праўленні і звярталіся туды выключна для зацвярджэння выпісак з метрычных кніг, зацвярджэння кандыдатаў на пасаду мулы і яго памочнікаў, дазволу на збор сродкаў для будаўніцтва мячэцей і інш.⁹ У 1891 г. было распачата пераўтварэнне Таўрычаскага магаметанскага духоўнага праўлення і было вырашана «ізыять татар заходних губерний по духовным делам из ведения означенного правления и подчинить их мулл общему гражданскому управлению».¹⁰ Але разгледзеўшы гэтую справу, пакінулі іх у Таўрычаскім духоўным праўленні. Па указу ад 14 снежня 1837 г. выбранне іншых мусульманскіх духоўных асоб па прыходах павінна было адбывацца па жаданню не менш 2/3 прыхаджан, якія лічыліся старэйшынамі сямейства. У выбарах не павінны былі ўдзельнічаць асобы, не належаўшыя да выбіраючага грамадства, а таксама малодшыя члены сямейства (сыны, што жылі разам з бацькамі, самыя меншыя браты, пляменнікі і т.д.). Прыгавор грамадства аб выбранні мулы павінны былі падпісаць у мясцовых улад, прадставіць у Таўрычаскае духоўнае праўленне, якое потым за канчатковым зацвярджэннем звярталася да губернскага праўлення.¹¹

Духоўныя асобы Таўрычаскай мусульманскай акругі і мулы заходніх губерняў, пакуль знаходзіліся на пасадзе, былі вызвалены ад падаткаў і павіннасцей. У заходніх губернях на працягу ўсяго XIX ст. усе мулы былі з дваранскага саслоўя. Яны знаходзіліся на ўтрыманні сваіх прыхаджан. Некаторыя прыходы рабілі спробы дамовіцца, каб іх мулы атрымлівалі грошы з казны. Так, напрыклад, у ліпені 1882 г. гэта зрабілі прыхаджане Асмолаўскай саборнай мячэці, матывуючы прашэнне тым, што ў войсках, што былі раскватараваны на іх тэрыторыі, былі мусульмане з іншых губерняў, якія звярталіся да мулы, або яго выклікалі да іх, што вяло да непрадбачаных выдаткаў. На што Мінскае губернскае праўленне нагадала, што ў адпаведнасці з арт. 1198 і 1203 Таўрычаскае магаметанскае духоўнае праўленне клапаціцца аб прыстойным ўтрыманні мячэцей і галоўным сродкам для гэтага служылі нерухомая маёмасць (вакуфы) і грашовыя капіталы, якія знаходзіліся ў падпарадкаванні духоўнага праўлення.¹²

Дэпартамент духоўных спраў замежных веравызнанняў у Санкт-Пецярбургу, Таўрычаскае магаметанскае духоўнае праўленне, губернскія праўленні разглядалі ў асноўным справы, звязаныя з пабудовай або рамонтам мячэцей у беларуска-літоўскіх губернях і скаргі прыхаджан-мусульман, якія былі не згодны з выбраннем таго ці іншага мулы або дзейнасцю некаторых духоўных асоб. Справы часта расцягваліся на доўгі час з-за вялікай адлегласці паміж Пецярбургам, Крымам і Мінскам, Вільняй або Гародняй. Так, 25 мая 1881 г. мусульмане Слонімскай мячэці звярнуліся за грашовай дапамогай да міністра ўнутраных спраў на адбудову (пасля пажару) мячэці. У прашэнні яны даводзілі, што «магометанское духовенство и мечети в Северо-Западном крае по силе закона существуют на исключительно лепту прихожан, которые будучи обложены сбором на христианское духовенство и церкви», не мелі дастаткова грошаў і прасілі тысячу рублёў. Міністр паставіўся спачувальна, і Дэпартамент духоўных спраў замежных веравызнанняў

21 сакавіка 1883 г. звярнуўся ў Таўрычаскае духоўнае праўленне, каб тое вылучыла грошы за кошт вакуфаў і грашовых капіталаў. Грошы для слоніmsкіх мусульман былі выдадзены.¹³

Татары заходніх губерняў, адасобленыя на працягу стагоддзяў ад ісламскага свету, *збераглі сваю веру, традыцыі і культуру*. Іслам быў галоўным фактарам, які спрыяў захаванню нацыянальнай самасвядомасці беларускіх татараў у іншаэтнічным і іншарэлігійным асяроддзі. У сувязі з тым, што ў мусульман беларуска-літоўскіх губерняў не было вучылішчаў для навучання духавенства, гэтую пасаду займаў чалавек добра знаёмы з рэлігійнымі рытуаламі і абрадамі. 22 верасня 1903 г. Віленскі, Ковенскі і Гродзенскі генерал-губернатар паведамляў у Міністэрства ўнутраных спраў аб тым, што «обнаружено в с.Видзах *тайное обучение* (г.зн. не зацверджанае ў мясцовых улад) детей-магометан Закону Божию и молитвам по Корану» і што ён звярнуўся ў Віленскую навучальную акругу, каб высветліць, які існуе парадак адносна выдачы дазволу на права вучыць дзяцей-мусульман. Дэпартамент народнай асветы паведаміў, што па дзеючаму законапалажэнню асобам магометанскага веравызнання не выдаюцца пасведчанні на права навучання дзяцей закону іх веры.¹⁴ Добрым узаемаадносінам татарскага народа з іншымі народамі беларуска-літоўскіх губерняў спрыялі працавітасць і высокая маральнасць мусульман. Таму тут не ўзніклі міжэтнічныя і міжканфесіянальныя канфлікты паміж татарамі і іншым насельніцтвам, а ў сувязі з нешматлікасцю прадстаўнікоў гэтай рэлігіі царскі ўрад не рабіў абмежаванняў.

Каранным чынам змянілася становішча мусульманскай, як і іншых канфесій у грамадстве пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. Пасля пераходу ўлады Саветам пачалася канфрантацыя дзяржавы з усімі канфесіямі. У аснове такой палітыкі ляжала арыентацыя марксізму-ленінізму на тое, што рэлігія існуе толькі з прычыны ўласцівых грамадству пэўных сацыяльна-класавых антаганізмаў. На думку К.Маркса «рэлігія будзе знікаць у тым памеры, у якім будзе развівацца сацыялізм». На гэтых пазіцыях стаяў У.І.Ленін. Яшчэ ў 1905 г. у рабоце «Сацыялізм і рэлігія» ён пісаў, што «рэлігія – род духоўнай сівухі»,¹⁵ таму «прапаведаваць навуковае мірасузіранне мы заўсёды будзем».¹⁶ Нягледзячы на аддзяленне царквы ад дзяржавы, узмацнілася яе ўмешанне ў рэлігійнае жыццё. 26 лютага 1922 г. была апублікавана пастанова ЦВК, якая прапанавала канфіскаваць усе царкоўныя каштоўнасці для дапамогі галадаючым Паволжа. Для яе ажыццяўлення была створана спецыяльная камісія на чале з А.Р.Чарвяковым. Разам з храмамі іншых канфесій былі абрабаваны і мячэці. Апошнія пажыткі былі ўзяты з мячэцяў у Мінску, Капылі, Смілавічах і Уздзе. Неабходна адзначыць, што пасля падзелу Беларусі Рыжскім дагаворам 1921 г. на тэрыторыі рэспублікі па дадзеных перапісу 1926 г. пражывала 3777 татар, што складала 0,07% ад агульнай колькасці насельніцтва. Прычым 3219 чалавек пражывалі ў гарадах і пасёлках гарадскога тыпу і 558 – у сельскай мясцовасці. Сярод мужчын пісьменнымі былі 1670 чалавек (70%, калі татарын мог чытаць і пісаць толькі па-арабску, то не лічылася, што ён пісьменны), сярод жанчын – 545 (39%).

У наступныя гады ўзмацніўся ціск на ўсе канфесіі. Яны асабліва гэта адчулі, калі ў грамадскую думку пачала ўкараняцца «тэорыя» абвастрэння класавай барацьбы ў працэсе пабудовы сацыялізму. Лічылася, што прадстаўнікі канфесій прымаюць актыўны ўдзел у барацьбе супраць мерапрыемстваў дзяржавы, з'яўляюцца актыўнай контррэвалюцыйнай сілай. Сталін у гутарцы з амерыканскай рабочай дэлегацыяй (верасень 1927 г.) адзначыў, што партыя не павінна быць нейтральнай «у адносінах да рэакцыйнага духавенства, якое атручвае сумленне працоўных мае». Ён выказаў спадзяванне, што антырэлігійная прапаганда з'явіцца тым сродкам, «які павінен давесці да канца справу ліквідацыі рэакцыйнага духавенства».¹⁸ Антырэлігійная прапаганда на сталінскай мове адзначала знішчэнне мячэцяў і мулаў. У 1936 г. была закрыта мячэць у Мінску і перададзена пад склад мінскіх гастронамаў.¹⁹ Годам раней былі зруйнаваны мячэці ў Смілавічах і Капылі, спалена мячэць ва Уздзе. Быў «раскулачаны» і высланы на Поўнач са сваёй шматлікай сям'ёй і загінуў у выгнанні апошні мула Уздзенскай мячэці Мухаммед Александровіч

(1930), растрэляныя ў Чэрвенскай турме мула Смілавіцкай мячэці Мустафа Хасяневіч, мязім (памочнік мулы) Адам Хасяневіч і былы мула гэтай мячэці Асан Палтаржыцкі (1937 г.).²⁰ Неабгрунтаваныя рэпрэсіі былі пастаўлены ў цэнтр дзейнасці партыйна-дзяржаўных органаў Беларусі.

Калі *ва ўсходняй частцы Беларусі вялася барацьба з мусульманскай рэлігіяй, то ў заходніх рэгіёнах ішоў працэс адраджэння іслама*. У межах адроджанай другой Рэчы Паспалітай налічвалася каля 6 тысяч татар-мусульман. З іх толькі некалькі дзесяткаў жылі ў Варшаве, а астатнія знаходзіліся на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Тут дзейнічала 19 рэлігійных абшчын. Канстытуцыя Польшчы ад 17 сакавіка 1921 г. гарантавала нацыянальным меншасцям свабоду веравызнання. Кожны грамадзянін польскай дзяржавы, не з'яўляючыся прыхільнікам рымска-каталіцкай веры, меў мажлівасць выбару сваіх рэлігійных абрадаў. Вернікі маглі ствараць уласныя рэлігійныя саюзы. Напрыканцы 1925 г. у Вільні адбыўся Усяпольскі мусульманскі кангрэс, які заснаваў муфціят Рэчы Паспалітай Польскай. Акрамя таго, на кангрэсе было зацверджана ўзнікшае некалькі раней грамадска-культурнага задзіночанне, якому была нададзена назва Культурна-асветніцкі Саюз татараў Рэчы Паспалітай Польскай. Кангрэс вызваліў каштоўную творчую энергію татарскага народа. Дзякуючы яму, сцвердзілася пачуццё нацыянальнай самасвядомасці татараў, рабілася гэта з незвычайнай энергіяй і самаахвярнасцю. Пачалі выдавацца друкаваныя органы татараў «Татарскае жыццё», «Ісламскі агляд», «Татарскі штогоднік». Нацыяльна-культурнае адраджэнне татараў у Польшчы падтрымлівалася дзяржаўнымі і навуковымі ўстановамі. Штогод на падтрымку татар-мусульман (аплата працы мулаў, рамонт і будаўніцтва мячэцей) польская дзяржава выдаткоўвала 57 тысяч злотых.²¹ Палепшыліся ўмовы традыцыйнай адукацыі татараў-мусульман. Школы чытання Кур'ана знаходзіліся ў кожным та-тарскім паселішчы. У вялікіх абшчынах школы размяшчаліся ў спецыяльных будынках. Напрыклад, у Навагрудку драўляны будынак школы знаходзіўся побач з мячэцю. У Іўі будынак школы быў узведзены за грошы, якія даслалі ў 1922 г. іх супляменнікі з Амерыкі. Адбудоўваліся мячэці, якія ў ваенных віхурах пачатку XX ст. былі спалены ці разбураны. У 1928 г. пачала дзейнічаць мячэць у Ляхавічах, у 1930 – у Мядзелі, у 1932 – у Відзах. Добра служыла наладжванню справы адукацыі мусульман рэлігійная абшчына Слоніма, якая аб'ядноўвала ў 1938 г. 413 татар-мусульман. Тут якая была пастаўлена работа сярод дзяцей. У 20-х гадах у Слоніме было створана Мусульманскае культурнае таварыства. У 1927 г. па ініцыятыве яго членаў на грамадскіх пачатках пачала дзейнічаць бібліятэка, якая вяла сваю грамадска-карысную працу да верасня 1939 г.

У пасляваенны час рэлігійнае жыццё татар-мусульман працягвала згортвацца. Калі на пачатак 1946 г. у БССР дзейнічала 7 мусульманскіх абшчын, то на 1 студзеня 1948 г. іх налічвалася 4. У першым квартале 1948 г. была закрыта абшчына ў мястэчку Стары Мядзель Маладзечанскай вобласці.²² Прычынай для яе закрыцця з'явілася тое, што абшчына не мела мячэці, а вернікі збіраліся на службу ў прыватных дамах. У гэты час у рэспубліцы дзейнічалі 8 мячэцяў, але за адсутнасцю мулаў былі зарэгістраваны толькі 4. У складаных умовах працавала мячэць і мусульманская абшчына ў Мінску. Мула Мустафа Хасяневіч прыкладваў вялікія намаганні, каб моладзь і людзі сярэдняга ўзросту наведвалі мячэць. Але пад уплывам антырэлігійнай прапаганды вернікі-мусульмане не спяшаліся ісці туды. Працаваць становілася ўсё цяжэй і цяжэй. За 1947 г. мула павінен быў заплаціць дзяржаве нямалы па таму часу падатак — 2838 рублёў. Гэта было цяжка выканаць. Фінансавы аддзел Мінска падаў на Хасяневіча ў суд. Вернікі да таго часу сабралі грошы, але гэта не з'явілася падставай для таго, каб не паставіць пытанне аб закрыцці мячэці. У адпаведнасці з рашэннем выканкама Мінскага гарадскога савета ад 28 ліпеня 1949 г. «Аб роспуску мусульманскай рэлігійнай абшчыны ў Мінску, закрыцці мячэці і перадачы яе Дабраахвотнаму таварыству садзеяння флоту (ДТСФЛОТ)» будынак мячэці быў перабудаваны, знішчаны купал і часткова разбураны мінарэт мячэці.²³ У такім знявечаным выглядзе *мінская мячэць праіснавала да 1962 г.*, калі яна была канчаткова разбурана, а на

яе фундаменце быў пабудаваны рэстаран «Юбілейны».²⁴ Да 1989 г. у рэспубліцы працавала *толькі мячэць у Іўі*.

Адыход ад класавых пазіцый, прыярытэт агульначалавечых каштоўнасцей адкрылі мажлівасць да непрадзятага і шырокага погляду на феномен рэлігіі, яе гістарычную ролю ў грамадстве. Гэта быў цяжкі шлях пераасэнсавання многіх стэрэатыпаў, які карэнным чынам змяніў становішча рэлігіі ў грамадстве, узаемаадносіны дзяржавы і канфесій. Пачаўся працэс карэннага перагляду канфесійна-дзяржаўных адносін. Грунтуючыся на гістарычных нацыянальных традыцыях народа Беларусі, зыходзячы з прынцыпаў дэмакратызму, гуманізму, пераемнасці і святасці духоўнай культуры, у 90-х гадах у Рэспубліцы Беларусь прыняты нарматыўныя акты, якія разам з падпісанымі краінай адпаведнымі міжнароднымі дакументамі ўтвараюць у цэлым годную заканадаўча-прававую аснову для бесперашкоднага функцыявання і развіцця рэлігійных канфесій. Міжканфесійнальнай згодзе садзейнічае і створаны ў студзені 1997 г. на базе Савета па справах рэлігій пры Кабінеце Міністраў Рэспублікі Беларусь Дзяржкамітэт па справах рэлігій і нацыянальнасцей (з 2002 г. — Камітэт па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь), які выконвае функцыі не толькі органа кантролю, але і даследчага і каардынацыйнага цэнтра.

Увогуле 1990-я гады для Беларусі, як і для усёй постсавецкай прасторы, сталі перыядам своеасаблівага рэлігійнага рэнесансу. З канца 1980-х да пачатку 1990-х гадоў у краіне адбывалася абуджэнне масавай актыўнасці, не толькі палітычнай, але і ідэалагічнай, што прывяло да значнага павялічэння колькасці рэлігійных арганізацый і росту колькаснага складу. У студзені 1994 г. адбыўся *першы Усебеларускі з'езд мусульман у Мінску*, які абвясціў утварэнне **Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання** ў Рэспубліцы Беларусь, кіруючым органам якога з'яўляецца муфціят на чале з *муфціям І.Александровічам*. Праведзеныя на пачатку 90-х гадоў у месцах кампактнага пражывання мусульман Беларусі сацыялагічныя даследаванні сведчылі аб адраджэнні рэлігійнасці і памылковасці меркаванняў аб рэлігійнай асіміляцыі беларускіх татар. Так, сімвал веры — галоўнае мусульманскае патрабаванне — прызнавалі 31,8% моладзі, 51% людзей сярэдняга ўзросту і 87% — старэйшага.²⁵ Даследчыкі адзначаюць, што татары-мусульмане захавалі сваю ісламскую культуру, абрады і традыцыі.²⁶ На тэрыторыі Беларусі ў цяперашні час пражывае 10146 татар і налічваецца *24 мусульманскія абшчыны*.²⁷ У 1989-2004 гг. усю работу па нацыянальна-культурным і рэлігійным адраджэнні самабытнага татарскага народа Беларусі разам з Мусульманскім рэлігійным аб'яднаннем ў Рэспубліцы Беларусь каардынавалі і праводзілі Беларускае згуртаванне татараў-мусульман «**Аль-Кітаб**» (з 2000 г. — «Зікр уль-Кітаб»). За гэты час былі адбудаваны цэнтры этнаканфесійнай культуры татар — мячэці ў *Слоніме* (1994), *Смілавічах* (1996), *Навагрудку* (1997), *Відзах* (1999), *Клецку* (2000), *Лоўчыцах* (2002), *Маладзечне* (2002), створаны татарскі культурны цэнтр у *Іўі* (1995).

Ужо 10 гадоў вядуцца работы па рэканструкцыі саборнай мячэці ў Мінску. У 1993 г. для адбудовы мячэці гарадскімі ўладамі выдзелены ўчастак зямлі ў раёне вуліцы А.С.Грыбаедава. У 1995 г. быў ухвалены рабочы праект будаўніцтва мячэці і план рэканструкцыі тэрыторыі мізара (мусульманскага могільніка), які знаходзіцца побач з мячэццю. Архітэктурнае выкананне фасадаў мячэці цалкам адпавядае праекту 1901 г. Сёння ўсе намаганні Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання ў Рэспубліцы Беларусь і мусульманскай абшчыны г.Мінска накіраваны на аднаўленне былой мячэці ў яе ранейшым выглядзе. У 1999 г. споўнілася 400 гадоў першай, а ў 2002 г. — 100 гадоў другой мінскай мячэці. Гэтым юбілейным датам былі прысвечаны V і VIII міжнародныя навукова-практычныя канферэнцыі.²⁸

Канец студзеня — пачатак лютага 2004 г. быў таксама багаты на святы беларускіх мусульман. Тут і Дзень Арафа, перадапошні дзень хаджа (паломніцтва) у Мекку і Медыну, у якім удзельнічалі вернікі і з Беларусі Затым **Курбан-Байрам**, свята ахвярапрынашэння. І яшчэ адно: споўнілася 10 гадоў як створана Мусульманскае

рэлігійнае аб'яднанне ў Рэспубліцы Беларусь. З нагоды гэтых святаў 2 лютага ў мінскім Палацы культуры ветэранаў адбылося ўрачыстае пасяджэнне, на якім прысутнічалі прадстаўнікі пасольстваў мусульманскіх краін, акрэдытаваных у Мінску і ўсіх рэлігійных канфесій у нашай краіне, прадстаўнікі ўрада, гарвыканкама, многіх грамадскіх аб'яднанняў.

У прывітальным лісце Камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь на адрас Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання ў Рэспубліцы Беларусь адзначалася, што «за 10 гадоў аб'яднаннем створаны цудоўныя магчымасці для далейшага захавання і ўзбагачэння шматвяковай рэлігійнай традыцыі беларускіх мусульман. На працягу многіх стагоддзяў жывуць мусульмане-татары на беларускай зямлі ў шматнацыянальнай сям'і народаў. Наша сумесная гісторыя ўзбагаціла культуру беларускага народа, дазволіла стварыць асаблівы духоўны свет. Беларуская дзяржава цэніць неаддзельнасць мусульманства ад агульнай гісторыі народа Беларусі і стварае ўсе неабходныя ўмовы для захавання міру, згоды і паляпшэння духоўна-маральнага здароўя нашага народа. Менавіта такія мэты ставіць перад сабой Мусульманскае рэлігійнае аб'яднанне ў Рэспубліцы Беларусь. Адраджэнне традыцый і звычаяў, пазнанне гісторыі, мовы і культуры, развіццё грамадскай ініцыятывы, выхаванне пачуццяў спагоды і абавязку, бескарыслівая дапамога тым, хто жыве ў нястачы – вось асноўныя напрамкі дзейнасці аб'яднання, якія садзейнічаюць развіццю і ўдасканаленню як мусульманскіх абшчын, так і ўсёй беларускай дзяржавы».²⁹ З 10-годдзем утварэння Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання ў Рэспубліцы Беларусь павіншавалі і выступілі на ўрачыстым сходзе Апостальскі нунцый у Рэспубліцы Беларусь, архіепіскуп Іван Юрковіч, намеснік старшыні Камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь Уладзімір Ламека, старшыня яўрэйскіх арганізацый і абшчын Леанід Левін, старшыня мінскага аддзела «Саюза палякаў на Беларусі» Канстанцін Тарасевіч, старшыня Беларускага грамадскага аб'яднання татараў «Зікр уль-Кітаб» Абу-Бекір Шабановіч і намеснік старшыні міжнароднага грамадскага аб'яднання «Хрысціянскі адукацыйны цэнтр імя св. Мефодыя і Кірыла», прафесар багаслоўскага факультэта Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта Андрэй Данілаў. Ён жа зачытаў віншавальны ліст муфцію мусульман Беларусі Ісмаілу Александровічу ад мітрапаліта Мінскага і Слуцкага Філарэта, Патрыяршага Экзарха ўсёй Беларусі, у якім гаворыцца: «Досточтимый глава Мусульманского религиозного объединения в Республике Беларусь, многоуважаемый Исмаил Александрович! Сердечно приветствую Вас и в Вашем лице всех белорусских мусульман с десятой годовщиной образования ныне чествуемого объединения. Свободное существование и развитие традиционных для Беларуси религий, к числу которых исторически принадлежит мусульманское вероисповедание, стало сегодня отличительной чертой белорусского общества. В достопамятные для каждого мусульманина дни праздника Аид аль-Адха и в связи с 10-летием деятельности возглавляемого Вами Объединения примите искренние пожелания мира, взаимопонимания и согласия, столь необходимых для последователей Ислама и для всех жителей нашей Республики».³⁰

Такім чынам, гісторыя мусульманскай канфесіі, якая налічвае больш за 600 гадоў, з'яўляецца важнай складанай часткай этна-канфесіянальных працэсаў у Беларусь. У яе фарміраванні і развіцці адыгралі важную ролю не толькі этнаканфесіянальныя, але і палітычныя адносіны. Фарміраванне татараў-мусульман з'явілася вынікам развіцця такога палітычнага ўтварэння, як Вялікае княства Літоўскае. У межах ВКЛ, Рэчы Паспалітай, а пазней Расійскай імперыі мусульманскім абшчынам прыйшлося сутыкнуцца з вострымі рэлігійнымі супярэчнасцямі. Нацыянальнае, культурнае і рэлігійнае раўнапраўе дасягаліся шляхам пастаяннай сацыяльнай актыўнасці і барацьбы. Татары-мусульмане трымаліся найперш за сваю рэлігію, якой яны былі адданыя. *Іслам быў галоўнай і адзінай сілай, якая абараняла іх ад асіміляцыі*. Існуючы побач з іншымі канфесіямі, татары здолелі пранесці праз стагоддзі ўсведамленне сваёй нацыянальнай супольнасці, захаваць сваю веру,

сацыяльныя, гаспадарчыя і культурныя традыцыі. Гэта адбывалася ў значнай ступені таму, што жыла мусульманская *умма* (абшчына), існавалі мячэці. Таму будаўніцтва мячэцей і адраджэнне мусульманскай рэлігіі – гэта не самамэта, а важны этап на шляху захавання этнаканфесіянальнай культуры, адраджэнне духоўнай спадчыны татарскага народа.

Крыніца: Вопросы свободы совести и религиозных организаций в Республике Беларусь. Сб. док. и мат./ Авт.-сост. М.В.Цвилик; Под ред. В.И.Новицкого. Минск, 2005. С. 267-279